

FORGÁCH FERENC OKMÁNYTÁR

Levelék és iratok (1586–1615)

Feltárta és közreadta, a bevezető tanulmányt írta Kruppa Tamás
(Collectanea Vaticana Hungariae II/9.)MTA–PPKE Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, ELKH BTK Moravcsik
Gyula Intézet, Bp.–Róma 2022. XXXIII + 493 oldal

A Kruppa Tamás által gondozott *Forgách Ferenc Okmánytár* egy közel sem ismeretlen, ám utódja miatt kevesebb figyelemben részesült magyar főpap-politikus arcélét tárja éles kontúrral megrajzoltan élénk. A kötetben publikált csaknem 230 levéltári forrás harminc évet ölel fel a 16–17. század fordulójáról, bár a kiadott levelek és iratok jelentős hányada 1605–1611 között keletkezett. A forráskiadás nem egy hagyományos értelemben vett levelezés közreadása, hiszen az okmánytárban olvasható iratok között számos olyan található, ahol sem az iratképző, sem a címzett személy nem Forgách Ferenc, ám a közölt forrásnak mégis ő a főszereplője.

A veszprémi, majd nyitrai püspök (ekkor királyi kancellár is), később esztergomi érsek és bíboros a 17. század elejének meghatározó politikusává nőtte ki magát elsősorban a Bocskai-felkelést követő évek (egyház)politikai fordulatában vállalt szerepe miatt. Az általa összehívott 1611. évi nagyszombati zsinat a magyarországi katolikus megújulás kiemelkedő mérföldköve. A Báthory István lengyel király udvarában katolizáló fiatal arisztokrata életrajza számos ponton kapcsolódik az érseki székben őt követő Pázmány Péteréhez, párhuzamba is állítható vele, ám a historiográfiai hagyományban Forgách alakja mégis mintha feledésbe merült volna. Kruppa Tamás bevezető tanulmányában jól érzékelteti, hogy míg a 19–20. század fordulóján a korszak legjelesebb történészei (Sörös Pongrác, Ipolyi Arnold) foglalkoztak Forgách életrajzával és tevékenységével, addig az elmúlt száz évben – jöllehet nem vált teljesen mellőzötté – meglehetősen elhomályosította őt a Pázmány-kutatás. A most megjelentetett okmánytár részben ezt az aránytalanságot orvosolja.

Az, hogy Kruppa Tamás az okmánytár összeállítására vállalkozott, nemcsak saját, a 17. század elejére vonatkozó kutatásainak következménye, hanem egy fontos új forráscsoport feltárásának is az eredménye. A Magyar Nemzeti Levéltár vonatkozó fondjai (Thurzó levéltár, Acta Jesuitica, Acta Ecclesiastica), valamint az Osztrák Nemzeti Levéltár Hungarica-sorozata már ismertek voltak korábban is, és azokat haszonnal forgatták a kutatók – igaz, az okmánytár összeállítója nem spórolta meg ezeknek a levéltári anyagoknak az ismételt áttekintését sem. Ezzel szemben szinte teljesen új őrzőhelyként jelent meg a Forgách-kutatás számára a Vatikáni Apostoli Levéltár és az Észak-Olaszországban, Piemontban található Biellai Állami Levéltár. A két archívumból összesen 92, nagyrészt kiadatlan Forgách-levelet közöl az okmánytár. A Biellában, a Ferrero család levéltárában feltárt 45, Forgách által nagyrészt sajátkezűleg írt levél címzettje a prágai nuncius, Giovanni Stefano Ferreri volt, aki a 1604–1607 között képviselte VIII. Kelemen pápát II. Rudolf udvarában. Ezt egészíti ki a Vatikáni Apostoli Levéltárban megőrzött 75 nunciusi jelentés és az azokra adott római válaszok, amelyek fontos részletekkel gazdagítják a Forgách Ferenc tevékenységére vonatkozó ismereteket.

Az okmánytár ugyanakkor vállaltan nem a teljesség igényével készült: szerkesztője jó érzékkel válogatta össze a fontos iratokat. Az 1606 előtti időszakból például csak politikai tárgyú levelek kerültek be a kötetbe. Más a helyzet Forgách Ferenc életének utolsó, nagyjából 1609–1615 közé tehető szakaszával. A bíboros-érsek ekkor fokozatosan elszigetelődött, politikai tevékenysége kevésbé volt sikeres. Részben ez vezethetett oda, hogy levelezése meggritkult, majd szinte teljesen megszűnt. Ez akkor is szembetűnő, ha számolunk a korra jellemző forrás-

pusztulással. Kruppa Tamás ezt a forrásanyagban jelentkező hiányt Placido de Mara nuncius jelentéseivel hidalta át.

Az okmánytárban szinte minduntalan visszatérő szereplő az evangélikus nádor, Illésházy István. A Bocskai-felkelést kiváltó számos politikai ok egyike a jól ismert, koncepciój jellegű Illésházy-per volt, amelynek Forgách is részese lett. Előzményeit Kruppa Tamás tárta fel a *Századok* 2023. évi második számában, felrajzolva a még a nyitrai püspökség élén álló Forgách és a jezsuiták kapcsolatrendszerét, valamint az említett szerzetesrend és a későbbi nádor konfliktusát, amelynek gyökerei az 1580–1590-es évekbe nyúltak vissza. A felségárusítási perben Forgách a törvényességre hivatkozva még vonakodott Illésházy elítélését jóváhagyni, ugyanakkor 1608-ban, politikai küzdelmük időszakában már igazságosnak tartotta a későbbi nádor elmarasztalását (Okmánytár, 127. sz.). Ez alapján azt gondolnánk, hogy Forgách számára igazi csapás volt az evangélikus főúr nádorrá választása 1608-ban, ám ebben az esetben az érsek pragmatizmusa győzedelmeskedett: a politikai erőviszonyok ismeretében és az egyházi birtokok visszaadása ígéretének fejében Forgách mégis Illésházyra adta le szavazatát (124. sz.).

1608-ban a bécsi béke becikkelyezése és az országgyűlés által elfogadott vallásügyi törvények ráadásul további csapást jelentettek a katolikus egyházra. Kruppa említett tanulmánya és az okmánytárban közreadott források ugyanakkor azt is egyértelművé teszik, hogy Forgách szerepe az 1603–1604. évi templomfoglalásokban – Szuhay István egri püspökével és Pethe Márton kalocsai érsekével szemben – nem igazolható. A Bocskai-felkelés végét követően azonban a katolikus egyházat fenyegető összeomlásból már valóban Forgáchnak kellett megtalálnia a kiutat. Ferreri prágai nuncius 1606 elején jelezte Rómának, hogy az első béketárgyalások során elfogadtak egy sor olyan cikkelyt, amelyek súlyos sérelmet jelentettek a katolikus egyház számára. Az egyik legállhatatosabb kritikusa ezeknek épp Forgách volt (16. sz.). Akkor – még nyitrai püspökként – attól tartott, hogy Bocskai követelésének maradéktalan teljesítésével a katolikus egyház teljesen el fog tűnni Magyarországról. Forgách a nunciusnak küldött leveleiben egyértelműen Illésházyt nevezte meg a legfőbb vétkesnek, aki – szerinte – mindent elkövetett a katolikus egyház elpusztítása érdekében (25. és 27. sz.).

Forgách a bécsi béketárgyalásokkal egyidőben tehát felvállalta a hazai katolikus egyházi érdekek állhatatos képviselését, ami meg is hozta az eredményét. Rudolf császár a következő évben esztergomi érsekké nevezte ki (60. sz.), amellyel – a nádori szék betöltetlensége miatt – a helytartói pozíció is együtt járt (62. sz.). Az érseki kinevezést hamarosan római megerősítés és a bíborosi kreáció követte (72. sz.). A bécsi békét követő sorsdöntő években Forgách tehát valóban a magyar katolikus egyház megkérdőjelezhetetlen vezetőjévé vált. Emiatt alakulhatott ki az az utólagos feltételezés, hogy aktív szerepet vállalt a korábbi, felső-magyarországi templomfoglalásokban, amelyek végül – más sérelmekkel együtt – a Bocskai-felkelés kiváltó okai lettek.

A bíboros helyzete ugyanakkor nagyon nehéz volt. A protestáns rendek politikai erőfölénye és az 1608. évi törvények korlátozták mozgásterét, amelyet tovább nehezített a Habsburg testvérviszályt követően trónra kerülő új uralkodóval, Mátyás főherceggel kialakuló konfliktusa. A király ugyanis az esztergomi érsekség tizedének egy fontos részét épp Forgách fő politikai ellenfelének, Illésházy nádornak kötötte le, ezért az érsek kénytelen volt V. Pál pápához fordulni (130. sz.). A bíboros-érsek március végén tanácskozára hívta össze a magyar katolikus egyházi vezetőket, és közös emlékiratban kérték a pápa és a bíborosi kollégium támogatását (135A–B. sz.). Ez fontos momentum volt abban a folyamatban, amely később a Szentszéket arra szorította, hogy II. Mátyást kiközösítse, miközben jelentősen hozzájárult ahhoz is, hogy az 1609. évi országgyűlésen részlegesen revideálják, és korrigálják az egy évvel korábbi cikkelyeket. Az értekezlet hosszú távon is biztosította a katolikus főpapság politikai befolyását, amely sorsdöntő volt a magyarországi rekatolizáció folyamatában – bár az időközben elhunyt Illésházy nádort ismét egy evangélikus arisztokrata, Thurzó György követte.

Bíboros-érsekként Forgách azonban nemcsak a politikai hátrány leküzdésére összpontosított, hanem a katolikus egyház magyarországi reformját is elindította. Placido de Mara bécsi nuncius már 1609-ben azt jelentette Scipione Borghese bíboros-neposnak, hogy Forgáchot egy tartományi zsinat összehívására buzdította. De Mara sorából az is kiderül, hogy ennek hátterében nem politikai okok álltak, hanem a trienti reformszellemiség magyarországi gyakorlatba való átültetésének szándéka. A nuncius elsősorban egyházfegyelmi kérdések rendezése miatt sürgette egy zsinat összehívását, és szorgalmazta a szemináriumok felállítását is (142. sz.). Sürgetésének másik oka az lehetett, hogy a katolikus egyház veszélyesnek tartotta az evangélikusok 1610. évi zsolnai zsinatát, ezért Placido de Mara bécsi nuncius és Forgách Ferenc – bár eltérő erővel – szerették volna elérni, hogy az uralkodó ítélje el a zsolnai zsinatot (186. sz.). Tevékenységük eredményeként 1611 elején Nagyszombatban valóban összeült a zsinat, amely a 17. századi magyarországi katolikus megújulás nyitányának is tekinthető.

A Kruppa Tamás által összeállított *Forgách Ferenc Okmánytár*, különösen pedig az újonnan fellelt és korábban nem publikált iratok és levelek – ahogy ez a fentiekből is látható – lehetővé teszik, hogy Forgách alakja élesebben kirajzolódjon az utóda, Pázmány Péter által vetett árnyékból. Az okmánytár egyúttal teljesít minden, a forráskiadványokkal szemben megfogalmazott követelményt. A kiválogatott forrásokat a szerkesztő részletes regesztákkal és alapos jegyzetapparátussal látta el. Kruppa ráadásul nem elégedett meg az eredeti forrásokra felvezetett levéltári megjegyzésekkel, hanem a forrásszöveg filológiai elemzése révén pontosítani és azonosítani tudta a valódi címzettet (lásd 98. sz.). A lábjegyzetekben folyamatosan utal a kapcsolódó források sorszáma, az egy-egy ügyre fókuszáló kutatók munkáját segítve ezzel. A *Forgách Ferenc Okmánytár* révén a magyar koraújkor-kutatás és az eddig is tekintélyes *Collectanea Vaticana Hungariae* sorozat ismét fontos kötettel gazdagodott.

Mihalik Béla Vilmos

NEMESI OKTATÁS ÉS ELITKÉPZÉS A KORA ÚJKORI MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN

Szerk. Kökényesi Zsolt

(Humaniorák)

L'Harmattan, Bp. 2022. 240 oldal

A kora újkori Magyar Királyság oktatási viszonyairól az utóbbi időben számos új kutatási eredmény született, nemcsak az MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport és a *Katolikus iskoláztatás a kora újkori Nyugat-Magyarországon* című NKFI-projekt munkásságának köszönhetően, hanem a nemesség oktatási szokásait célzó kutatások mind szélesebb körű fellendülése miatt is. A téma azonban továbbra is kiterjedt alapkutatásokat igényel. Az új eredmények bemutatására adott alkalmat a 2022. január 19-én megrendezett, *Az intézményi keretektől a családi stratégiáig. A nemesi elit oktatási lehetőségei a kora újkori Magyar Királyságban* című konferencia, amelynek előadásai Kökényesi Zsolt szerkesztőmunkájának köszönhetően – egy tanulmánykötet részeként – a közelmúltban írásban is megjelentek. A szerkesztő fő kutatási területe a magyar főnemesség 18. századi bécsi jelenléte. *Az udvar vonzásában. A magyar főnemesség bécsi integrációjának színterei (1711–1765)* című monográfiája (Budapest, 2021) a 2016-ban megvédett doktori disszertációja továbbgondolásaként nemrég látott napvilágot.